

Knygų lentynoje

NEJMANOMO TRIKAMPIO ORBITOJE

Rec.: *Dessberg Frédéric. Le triangle impossible. Les relations franco-soviétiques et le facteur polonais dans les questions de sécurité en Europe (1924–1935). Bruxelles: Peter Lang. 2009. 442 p.*

Taikos laikotarpis po Pirmojo pasaulinio karo, turėjusio „užbaigti visus karus“, tetruko vos dvidešimtmetį. Subyrėjus ankstesnėms imperijoms, Vidurio Rytų ir Pietryčių Europoje kūrėsi tautinės valstybės, o Rusijoje vyko dar radikalesni politiniai ir socioekonominiai pokyčiai. Smarkiai pakitus politiniam žemyno žemėlapiui, karo laimėtojas persekiojo nesaugumo jausmas. Izoliacionistinę politiką toliau tęsusi Didžioji Britanija stengėsi patraukti Vokietiją arba neretai būdavo pasyvi. Prancūzija, esanti visai greta ekonomine ir karine galia dar neseniai ją lenkusios Vokietijos, visą dvidešimtmetį desperatiškai ieškojo patikimų sąjungininkių.

Istoriografijoje geriau žinomi vadinamosios Trečiosios Respublikos vyriausybės bandymai sustiprinti sąjungą su Didžiąja Britanija, remtis naujomis Vidurio Rytų Europos valstybėmis Čekoslovakija, Lenkija ir Rumunija. Prancūzijos Saint-Cyru Coëtquidano aukštojoje karo mokykloje tarptautinių santykių istoriją dėstančio dr. Frédéricio Dessbergo monografijoje įtaigiai detalizuojamas dar vienas bandymas rasti stiprią sąjungininkę. Istorikas tiria Prancūzijos politinius santykius su SSRS 1924–1935 m., įrodydamas, kad jie buvo intensyvesni ir geresni, nei įprasta manyti, o su Lenkija – toli gražu ne tokie sklandūs, kaip atrodo ne tik Lietuvos istorikams.

F. Dessbergas temos apie Prancūzijos ir SSRS politinius santykius ir Lenkijos povei-

kį Europos saugumo problemai ėmėsi prieš daugiau nei dešimtmetį. Tyrimą vainikavo 2005 m. Paryžiaus Sorbonos universitete apginta disertacija ir dar po ketverių metų solidžios tarptautinės leidyklos paskelbta monografija „Nejmanomas trikampis. Prancūzijos ir SSRS santykiai ir Lenkijos veiksnio įtaka Europos saugumo klausimams (1924–1935)“ prancūzų kalba.

Autorius nuosekliai atskleidė trijų valstybių Užsienio reikalų ministerijų (SSRS – Užsienio reikalų komisariatas), diplomatinių tarnybų, krašto apsaugą kuravusių vyriausybės institucijų (Prancūzijos gynybos ministerija, Lenkijos karo reikalų ministerija, SSRS karinių ir jūrų reikalų liaudies komisariatas), Prancūzijos finansų ministerijos ir analogiško SSRS liaudies komisariato, kariuomenės vadovybių, Lenkijos ir SSRS faktinių vadovų poveikį trišalių santykių raidai. Monografijos autorius įtaigiai parodė, kad už vieningos šalies politikos fasado dažnai slypi institucijų varžytuvės ir įtakingų politikų nuomonių skirtumai. Prancūzijos užsienio politikoje 1925–1931 m. tęsėsi Aristide'o Briando era, tačiau dalį jo politinių iniciatyvų, taip pat ir glaudesnio bendradarbiavimo su SSRS pavaldiniai vertino atsargiai ir įkūnijo vangiai. SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro Georgijaus Čičerino pozicija dažnai būdavo griežtesnė už jo pavaduotojo Maksimo Litvinovo. Lenkijos generalinis karinis štabas labiau rūpinosi sąjungos su Prancūzija sustipri-

nimu nei vyriausybė. Be to, į trikampį įsipynė Didžiosios Britanijos, Vokietijos, Rumunijos, Čekoslovakijos, Baltijos valstybių, Gruzijos problemos.

Mokslininkas vykusiai sulydė Prancūzijos Europos ir užsienio reikalų ministerijos archyvo, Gynybos ministerijos istorinės tarnybos, Prancūzijos nacionalinio archyvo, Naujausiųjų laikų informacijos ir dokumentų bibliotekos, Rusijos Federacijos užsienio politikos, Valsybinio politinės ir socialinės istorijos ir Valsybinio karinio archyvų, Lenkijos naujųjų aktų ir Centrinio karinio archyvų medžiagą, dokumentus iš publikuotų šaltinių rinkinių, memuarinę literatūrą ir gausią mokslinę historiografiją. Prancūzų istorikas nenagrinėjo valstybių ideologinių skirtumų ir formaliųjų politinių deklaracijų. Taigi darbe jis mažai rašo apie spaudoje skelbiamas nuostatas arba parlamentarų pozicijas tiriamais klausimais. Išimtį daro toms politikų arba verslininkų iniciatyvoms, kurios susilaukė vykdomosios valdžios paramos, ir publikacijoms, kurios, jo nuomone arba žiniomis, sąmoningai buvo pasitelktos, siekiant paveikti politinius sprendimus.

Trišaliams politiniams ir diplomatiniams santykiams tirti¹ pasirinkta „neįmanomo trikampio“ metafora, kaip rodo knygos tekstas, yra dvilypė. Skaitytojui nesunku pajusti, kad abi jos reikšmės glaudžiai sukibusios. Šis trikampis taip ir nesusiformavo, nors imdavo kristalizuotis, kai tris valstybes susiedavo saugumo arba įtakos regione didinimo interesai. Būtent artėjimą, pastangas susisieti tvirčiau, neutralizuoti ar net pajungti kitas dvi šalis, siekiant išvengti karinių konfliktų ir susilpninti

¹ Šia tematika yra skelbta ir daugiau „trišalių santykių“ tyrimų, žr.: *Korbel J.* Poland between East and West: Soviet and German Diplomacy toward Poland, 1919–1933. Princeton: Princeton University Press, 1963; *Bulhak H.* La Pologne et les relations franco-allemandes, 1925–1932. Perspective polonaise // *Acta Poloniae Historica.* 1982, nr 46; *Davion I.* Mon voisin, cet ennemi. La France face aux relations polono-tchécoslovaques entre les deux guerres. Bruxelles, 2009.

priešininke, tyręs F. Dessbergas skaitytojams įrodė, kad nors trišalio Prancūzijos, Lenkijos ir SSRS pakto galimybė tarpukariu niekada nebuvo svarstyta, jis klostėsi, kito ir kartais netgi atrodė beveik egzistuojąs. Vis dėlto geopolitinė Prancūzijos, SSRS ir Lenkijos padėtis, pokyčiai valdžios viršūnėse ir ypač ideologinės nuostatos ardė šį efemeršką darinį. Prancūzijos vyriausybės parama, kurią liudijo ir SSRS teisinis pripažinimas 1924 m. spalio 28 d., sutvirtino komunistinės valstybės padėtį tarptautinės politikos arenoje. Anot F. Dessbergo, Paryžiuje tuo metu tikėtasi, kad bendradarbiavimas su SSRS išardys Rapallo sutartimi užmegztus sovietų valstybės ir Vokietijos ryšius. Prancūzija net keletą kartų stengėsi sustiprinti abiejų valstybių karinį bendradarbiavimą. Iš pradžių A. Briandui sekėsi kurti Prancūzijai palankų politinį klimatą Europoje, švelninant santykius netgi su Vokietija. O po formaliai kiek sušvelninusio dvišalio santykius kanclerio Gustavo Stresemanno mirties 1929 m. SSRS, A. Briando nuomone, galėjo tapti tvirtesne Prancūzijos atrama kilus karui.

O štai mažomis nevieningomis sąjungininėmis Vidurio Rytų Europoje, o ypač Lenkija, Paryžiuje nusivilta. Šį Lenkijos ir Prancūzijos santykių posūkį pirmasis išsamiau nagrinėjo istorikas Georges-Henri Soutou². Jo mokinyš F. Dessbergas problemą tyrė dar išsamiau. Abiejų mokslininkų nuomone, prancūzų politikai nepalankiai sutiko Józefo Piłsudskio atėjimą į valdžią, ir ši antipatija buvo abipusė. G.-H. Soutou laikėsi pozicijos, kad Lenkijos vyriausybę nuvylė Lokarno susitarimai. F. Dessbergo teigimu, dviejų sąjungininkų santykiams dar stipriau pakenkė būtent Prancūzijos bendradarbiavimo su SSRS intensyvėjimas. Kurį laiką siekė Prancūzijos padedami sustiprinti savo šalies tarptautinę padėtį, lenkų

² *Soutou G. H.* L'alliance franco-polonaise ou comment s'en débarrasser? *Revue d'histoire diplomatique.* 1981, N. 2–4. G. H. Soutou buvo F. Dessbergo disertacijos mokslinis vadovas.

politikai ilgainiui ėmė abejoti šios sąjungininkės patikimumu. Aptariamoms monografijos autorius laikosi pozicijos, esą nuostata, kad 1921 m. sudaryta sąjunga neveiksminga, stiprėjo abiejose valstybėse ir ją lydėjo abipusį nepasitikėjimą ar net atsainumą liudijantys sprendimai. F. Dessbergas konstatavo, kad Lenkijos politinės orientacijos pakeitimas – ryšių su Prancūzija ardymas ir bendradarbiavimo su Vokietija stiprinimas – buvo greičiau visiško šios sąjungos susilpnėjimo padarinys, nei priežastis.

Monografijos siužetas neginčija tiesos, kad visą laiką mažiausiai gyvybingą šio „neįmanomo trikampio“ ašį sudarė SSRS ir Lenkijos santykiai. Istorikai susiklostęs ir 1919–1920 m. karo sustiprintas nepasitikėjimas neišgaravo. Tačiau šių dviejų šalių santykiai vis tiek nebuvo pasyvūs. Autorius taip pat parodo, kad SSRS ir Lenkija netgi buvo linkusios paremti viena kitą. Vienas ryškesnių tokios nuomonių darnos pavyzdžių būtų Lietuvos ir Lenkijos konflikto paaštrėjimas 1927 m. Lenkiją tuomet parėmė ir Prancūzija bei Didžioji Britanija, ir SSRS, ir netgi Vokietija. Lenkijos faktinis vadovas J. Piłsudskis, siekdamas sustiprinti įtaką regione ir sušvelninti dvišalius santykius, ketvirtojo dešimtmečio pradžioje pats skatino derybas su SSRS, kurias vainikavo 1932 m. sausio 25 d. pasirašytas dvišalis paktas. Anot F. Dessbergo, Lenkijoje įsitvirtinusi dvišalių sutarčių praktika irgi kliudė sustiprinti santykius su Prancūzija, kurios vyriausybė palaikė Tautų Sąjungos kolektyvinio saugumo sistemą.

Tyrimas rodo, kad nė viena iš trijų valstybių nenorėjo arba nepajėgė kitoms dviem pasiūlyti to, ko šios siekė. SSRS ir Prancūzijos santykius gerokai sunkino ideologiniai skirtumai. Vakarų demokratijoms priešiška SSRS viešojoje erdvėje sklindanti retorika veikė sovietų visuomenės nuomonę apie Prancūziją. O šios spaudoje tik kairiosios pakraipos ir ypač komunistiniai laikraščiai palankiai vertino bendradarbiavimą su SSRS (Lenkijos ir SSRS abipusio priešiškumo raiška šių šalių spaudoje buvo dar intensyves-

nė). Taigi susiklostė paradoksali situacija, kai SSRS ambasadoriai Leonidas Krasinas (1924–1925), Christianas Rakovskis (1925–1927) ir V. Dovgalevskis (1927–1934), Vladimiras Potiomkinas (1930–1937) Prancūzijoje buvo ignoruojami įtakingų paryžiečių sambūriuose, bet galėjo nesunkiai patekti pas aukščiausius Užsienio reikalų ministerijos pareigūnus. Dešiniųjų politikų kritikos spaudžiama Ch. Rakovskio ir V. Dovgalevskio išvykimo demonstratyviai pareikalavusi Prancūzijos vyriausybė jautėsi kalta dėl šio žingsnio, o incidentai nesugadino dvišalių santykių. Jiems kenkė nacionalizavus privatų turtą patirtų nuostolių atlyginimo siekusių prancūzų spaudimas savo vyriausybei, o SSRS vengimas mokėti reikalaujamą kompensaciją. F. Dessbergas parodė, kad abi valstybės prireikus spekuliuavo nerimo ir nepasitikėjimo atmosfera tiek dvišalių santykių srityje, tiek siekdamas poveikio vidaus politiniam gyvenimui.

Žinoma, „neįmanomo trikampio“ orbitoje nuolat buvo ir Lietuva. Aptariama knyga dar kartą patvirtina, kad Kauno ir Varšuvos konfliktas buvo parankus koziris, taikant SSRS pasirinktą Vakarų valstybių skaldymo strategiją. 1924 m. pabaigoje tuometinis užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas M. Litvinovas ragino paspausti Baltijos valstybes, siekdamas sušvelninti Lenkijos vyriausybės nuostatas dėl SSRS. Tačiau netrukus sovietai ėmėsi Baltijos valstybėse skleisti gandus, esą Lenkijos ambasadorius Stanisławas Kečjiński pasišūlęs liaudies komisarui G. Čičerinui pasidalyti Baltijos valstybių teritoriją³. Principą, kuriuo Maskvoje vadovautasi formuojant santykius su Baltijos valstybėmis, laiške Liaudies komisarų tarybos pirmininkui Viačeslavui Molotovui įvardijo SSRS komunistų partijos generalinis sekretorius Josifas Stalinas. Jis pabrėžė tikįs, jog Lenkija nepuls SSRS, kol nesudarys sąjungos su

³ Dessberg F. Le triangle impossible..., p. 67–68, 74.

Baltijos valstybėmis⁴. Autorius atskleidė, kaip to paties tikslo kurstyti įtampą SSRS siekė ir pradėjus svarstyti galimo „Rytų Lokarno“ kontūrus, ir ketvirtajame dešimtmetyje mėginant suformuoti „Rytų pakto“ valstybių bloką.

F. Dessbergo monografija apnuogina Prancūzijos vyriausybės politines klaidas, ieškant sąjungininkų ir stengiantis neutralizuoti Vokietijos keliamą pavojų. Istorikas įtaigiai parodė, kad Prancūzijos pastangos stiprinti politinius ir ekonominius santykius su SSRS neatitraukė sovietų valstybės nuo Vokietijos, o Paryžiaus santykiams su Varšuva gerokai pakenkė. 1935 m. gegužės 2 d. SSRS ir Prancūzijos abipusės pagalbos sutartis, kurios pasirašymą autorius pasirinko ga-

lutine tyrimo riba, nesustiprino trapius jų ryšio. Kaip ir kituose dvišaliuose susitarimuose saugumo klausimais, jame Prancūzijos vyriausybė neatsisakė pasyvumo agresijos atveju. Būtent toks atsainumas, istoriko nuomone, kliudė tartis tiesiogiai su Vokietija arba ją paveikti ryžtingais sprendimais ir atvedė Prancūziją į Antrąjį pasaulinį karą. Sodrus, kartais gal net per intensyvus knygos tekstas ne tik sujungia į darnią visumą daugybę naujų ir jau žinomų istorinių detalių. Jis atveria skaitytojams XX a. didžiausių istorinių dramų šaknis, kurios svarbios gyvenantiems valstybėje, irgi mėginusioje kovojant su tuometine svarbiausia priešininke remtis SSRS.

Vilma Bukaitė

⁴ Dessberg F. Le triangle impossible..., p. 267.